

Je „nová“ ochrana přírody skutečně nová?

Jan Plesník

*„Neexistuje mínění,
byť sebeabsurdnější,
které by si lidé ochotně
neosvojili, jakmile se nechají
přesvědčit, že je všeobecně
přijímané.“*

Arthur Schopenhauer:
Die Kunst Recht zu Behalten (1830)

V dobách Gorbačovovy perestrojky se tradovalo, že již nestačí znát nové myšlení. Je nezbytné vědět, které z nových myšlení je nejnovější. V souvislosti se syndemií nemoci covid-19 se opět při nejrůznějších příležitostech hovoří o budoucím směřování celé lidské

civilizace. Padají závažná slova o její nezbytné klíčové a mnohostranné transformaci, která by se týkala zásadní a systémové reorganizace, zahrnující techniku, hospodářství i lidskou společnost včetně základních idejí, vzorců myšlení, cílů a hodnot.

Početné society velkých savců najdeme na africkém kontinentě většinou již jen v národních parcích a dalších chráněných územích, na jihu kontinentu i v soukromých rezervacích a na farmách. Na snímku část stohlavého stáda impal (*Aepyceros melampus*) tvořeného samicemi s mláďaty v zambijském národním parku Kafue. Foto Jan Plesník

Jinak řečeno: měl by se radikálně změnit vztah lidí k přírodě, resp. životnímu prostředí (IPBES 2019, UN Environment 2019, UN 2021, MOLDAN 2021, NOBEL PRIZE FOUNDATION 2021, PLESNÍK 2021). Potřebuje také současná ochrana přírody zásadní přestavbu? Někteří, zejména američtí odborníci jsou již určitou dobu skálopevně přesvědčeni, že ano. Dříve než se blíže podíváme na jejich názory, jimž se znovu dostává pozornosti, neuškodí si stručně shrnout dosavadní vývoj péče o přírodní a krajinné dědictví.

Co je a co není ochrana přírody

Ochrana přírody a krajiny není a ani nemůže být vědeckou disciplínou, i když právě věda by jí měla poskytovat robustní důkazy pro její koncepční rámec, strategie, programy, projekty i každodenní praktickou činnost. Není ani represivní složkou státní správy, záměrně si libující v šikanování návštěvníků chráněných území nebo v bránění ctihodným záměrům developerů, přinášejícím pokrok všeho druhu. Nejedná se o nic jiného než o velmi širokou mezioborovou společenskou profesní činnost snažící se zachovat přírodu v dlouhodobě příznivém stavu, tedy zdravou. Jde o aktivní péči o přírodní a krajinné dědictví založenou na vědeckých základech a prováděnou ve veřejném zájmu státní správou, dobrovolnými organizacemi i jednotlivci s cílem podpořit biologickou rozmanitost a zachovat základní životadárné procesy a funkce ekosystémů (PLESNÍK 1998a, 1998b, 2001). Ve zmiňovaném pojetí zůstává ochrana přírody klíčovou složkou péče o životní prostředí. Ve střední Evropě přidáváme na rozdíl od anglosaského nebo ruského vymezení disciplíny k přírodě ještě krajinu. V širším smyslu můžeme ochranu přírody chápat jako činnost, jejichž cílem je vytvořit, zlepšit nebo udržovat dobré vztahy s přírodou (SANDBROOK 2015).

Ochrana přírody a krajiny je založena na pěti hlavních pilířích:

- 1) legislativním rámcem
- 2) vlastní péči o přírodu a krajinu, mj. s využitím ekonomických nástrojů
- 3) vědě, výzkumu, odborném průzkumu a monitorování
- 4) výchově, vzdělávání a informování nejširší veřejnosti a vybraných skupin obyvatelstva s cílem získat jejich podporu
- 5) na rozumné kombinaci všech čtyř pilířů (PELC 2018).

Bobr evropský (*Castor fiber*) se dokázal přizpůsobit současné krajině střední Evropy. Ostrými hlodáky poráží stromy nejčastěji do průměru 20 cm, ale poradí si i s větším (CHKO Litovelské Pomoraví). Početnost tohoto kdysi na území ČR vyhubeného hlodavce dosahuje přes 6 000 jedinců. Foto Jan Plesník

Jak zabránit zmatení jazyků

Výraz *příroda* patří k termínům, jejichž význam zná nebo alespoň intuitivně tuší snad každý, ale jejichž přesná definice naráží na nemalá omezení. Přírodu nejčastěji chápeme jako reálný svět, který nás obklopuje a na jehož vzniku neměl člověk podíl, ale na němž je sám existenčně závislý (UN 1972). Jedná se tedy o hmotný svět zahrnující živou i neživou složku, nikoli však člověka a jeho produkty.

Podobně je na tom také *krajina*. V mnohém průlomový zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, v platném znění, ji vymezuje jako část zemského povrchu s charakteristickým reliéfem, tvořenou souborem funkčně propojených ekosystémů a civilizačními prvky (ANONYMUS 1992). Jinak řečeno, na mysl máme životní prostor skládající se z přírodních prvků a lidských výtvarů (UN 1972). Po úporné diskusi se součástí Evropské úmluvy o krajině stalo pojetí definující krajinu jako část území, tak jak je vnímána lidmi, jejíž charakter je výsledkem činnosti a vzájemného působení přírodních a/nebo lidských faktorů (COUNCIL OF EUROPE 2000).

Termín *biologická rozmanitost* zdůrazňuje rozmanitost a různorodost organismů a jejich prostředí a jako nová koncepce integrující všechny úrovně živého světa od genů po ekosystémy se objevila v polovině osmdesátých let 20. století (WILSON 1988). Rozumíme jí nejen počet, ale i různorodost druhů a ekosystémů a genetickou rozmanitost, kterou obsahují (WRI/IUCN/UNEP 1992). Nejčastěji užívané pojetí biologické rozmanitosti nabízí přímo text Úmluvy o biologické rozmanitosti: představuje ji jako různorodost v rámci druhů, mezi druhy i mezi ekosystémy (UN 1992). Biodiverzitu proto můžeme charakterizovat jako rozmanitost života ve všech jeho formách, úrovních a kombinacích, přičemž nejde o pouhý součet všech genů, druhů a ekosystémů, ale spíše o variabilitu uvnitř a mezi nimi. Proto je biodiverzita v tomto pojetí považována za vlastnost života (GLOWKA *et al.* 1994). Vztahuje se tak nejen na přírodní prvky, ale mj. i na odrůdy kulturních rostlin, plemena domácích zvířat, kulturní krajinu, produkty soudobých biotechnologií včetně syntetické biologie, jako jsou geneticky modifikované nebo zkonstruované organismy, a umělé, člověkem vytvořené ekosystémy. V poslední době se klade oprávněný důraz na evoluční historii složek biodiverzity.

Tabulka **Základní etapy vývoje ochrany přírody a krajiny jako samostatného oboru**

název období	doba trvání	základní rámec	hlavní témata	
romantické období	1810–1880	romantická příroda	• ochrana mimořádných a zajímavých druhů a jevů • zřizování chráněných území	
období divočiny	1880–1950	divočina příroda jako památka	• ochrana ploch co nejméně dotčených lidskou činností • úcta k přírodě, etika Země	
konzervační období	1950–1980	rovnováha v přírodě	• vytváření reprezentativní soustavy chráněných biotopů/typů prostředí • druhová ochrana zaměřená na ohrožené taxony	
období péče	1980–2005	biologická rozmanitost udržitelné využívání zdrojů	• vytváření ekologické sítě • obecná druhová ochrana • ochrana genofondu včetně repatriace cílových organismů a posilování jejich populací	• mezinárodní spolupráce • bioinformatika • monitorování biodiverzity • dynamická krajinná ekologie
období integrace	od r. 2005	ekosystémová integrita ekosystémové služby a přírodní kapitál	• začlenění ochrany přírody do činnosti jiných resortů a sektorů • ochrana přírody založená na důkazech • ekosystémový přístup a „nové“ nerovnovážné pojetí ekosystému • adaptivní péče o přírodu a krajinu • genetické zdroje, genové inženýrství, syntetická biologie, molekulární ekologie • prostorová ekologie a územní plánování	• zelená infrastruktura • účastnický přístup • ekologie globálních změn • využívání poznatků společenských, ekonomických a politických věd • dálkový průzkum Země • oživování (deextinkce) vymřelých druhů • nakládání s invazními nepůvodními druhy

Pohled do zpětného zrcátka

Tvrzení, že člověk chrání určité části přírody od samotného počátku lidské civilizace, není ani zdaleka nadsazené. Pravdou ale zůstává, že se důvody, proč tak činí, liší.

Lidé od pradávna chránili nejrůznější místa, spojená s náboženstvím, jako jsou posvátné háje, lesy a stromy nebo významné geomorfologické jevy,

kupř. bludné kameny či vodopády, před jakýmkoli využíváním (VERSCHUUREN *et al.* 2010). První plochy, kde byla omezena činnost člověka, známe z Blízkého východu a některých oblastí Asie z doby ještě předtím, než se z lovců a sběračů stali zemědělci a pastevci. Přibližně před 3 000 lety vymezily čínské a jihoamerické kultury určitá území s cílem chránit v nich některé planě rostoucí rostliny a volně žijící živočichy (STERLING 2002).

Ve starověku a zejména ve středověku došlo k určitému posunu: vlastníci se snažili již tehdy obvykle právní cestou a následným vymáháním, které ne vždy probíhalo zrovna v rukavičkách, zajistit, aby nebyl poškozován jejich majetek. Proto vzali pod ochranu některé druhy (lovná zvíř), typy ekosystémů, jako jsou lesy, nebo určité plochy s cílem zachovat je jako hodnotné přírodní zdroje.

Požáry patří v severozápadní části USA k pravidelným změnám obvyklých podmínek způsobujícím podstatnou změnu ekosystému (disturbancím) přírodního původu, jako je tomu v lesích národního parku Skalnaté hory v Coloradu. Foto Jan Plesník

Ročně je pytláky a organizovaným zločinem zabito ve světě více než 150 strážců chráněných území. Na řadě míst afrického kontinentu se potýkají s nedostatečným vybavením. Obrázek přibližuje vyprošťování nákladního automobilu rangery z národního parku Niokolo Koba v Senegalu. Foto Jan Plesník

Otevřená, poměrně suchá parkovitá krajina v jihozápadním Španělsku, označovaná jako dehesa, vznikla přeměnou původního středomořského lesa tradičním agrolesnictvím. Foto Jan Plesník

Rozšíření vstavačovitých (*Orchidaceae*) bylo ve střední Evropě často vázáno na extenzivní zemědělskou výrobu. Taxony uvedené čeledi bývají často označovány za indikátory stavu prostředí, zejména dopadů acidifikace a eutrofizace. Foto Jan Plesník

Ochrana přírody se jako pravidelná svébytná činnost vymezená jasnými cíli a postupně i pravidly ustavila v první polovině 19. století a od té doby prošla pozoruhodným vývojem. Jednotlivé základní etapy zmiňovaného procesu představuje tabulka na předchozí straně. Z ní je zřejmé, že i ochrana přírody, ostatně jako každé jiné odvětví, neustále hledá základní přístup, klíčové pojetí, vůdčí rámcovou myšlenku, od nichž by se odvozovaly jak další názory včetně strategických koncepcí, tak konkrétní programy, projekty a každodenní činnosti. Původně se představa klíčové rámcové myšlenky neboli základního rámce, jímž interpretujeme příslušné jevy a zákonitosti (paradigmatu), vžila ve vědě (KUHN 1962), odkud se přenesla i do jiných činností.

V uvedené tabulce je doplňují hlavní témata, kterými se ochrana přírody a krajiny v příslušném období prioritně zabývala. Je pochopitelné, že se těmito otázkám péče o přírodní a krajinné dědictví věnuje i v dalších etapách. Územní a druhová ochrana neskončila v osmdesátých letech 19. století, resp. o století později, jen se od té doby objevily nové přístupy. Současně zdůrazníme, že časové vymezení pěti základních etap je vysloveně orientační a vztahuje se spíše k jednotlivým dekadám. Ukazuje se rovněž, že od poloviny devadesátých let 20. století se hlavní témata, kterým se péče o přírodní a krajinné dědictví věnuje, značně rozkošatila. Navíc v této etapě právě žijeme, takže z pochopitelných důvodů nám chybí dostatečný časový odstup.

Rebelové s příčinou

Rok 2005 znamenal výrazný mezník v ochraně přírody a obecněji i péči o životní prostředí tím, že v jeho průběhu byly postupně uveřejněny závažné výstupy megavědeckého projektu Hodnocení ekosystémů na začátku tisíciletí (*Millennium Ecosystem Assessment, MA*). Na rozdíl od jiných ocenění celkového stavu biosféry nebo některých jejích složek se projekt soustředil na ekosystémové služby, a to nikoli jen na jejich peněžní (monetární) vyjádření, jak se obvykle tvrdí, ale zejména na jejich nezpochybnitelnou důležitost pro současnost a budoucnost lidské civilizace (MA 2003, 2005a, 2005b, MOLDAN *et al.* 2006, PLESNÍK 2007, 2008, 2009, 2011, VAČKÁŘ *et al.* 2008).

Viditelný posun od biocentrického přístupu, zdůrazňujícího, že příroda má vnitřní hodnotu samu o sobě, bez ohledu na lidskou civilizaci, k utilární hodnotě (hodnoty přírody, z níž má užitek člověk), přivítali mj. američtí ochranářští biologové Peter Kareiva a Michelle Marvierová (KAREIVA & MARVIER 2007, TALLIS *et al.* 2008). Později sami nebo se svými spolupracovníky formulovali pohled na ochranu přírody, kterému se začalo říkat nová ochrana přírody. Ke kritice zaměření současné ochranářské vědy přiřadili i neotřelé názory na fungování soudobé péče o přírodní a krajinné dědictví a na její výhledy.

Uvedený netradiční pohled na péči o přírodní a krajinné dědictví vychází z následujících tvrzení (KAREIVA *et al.* 2007, 2012, 2018, KAREIVA

& MARVIER 2012, 2017, KAREIVA 2014, MARVIER 2014a, 2014b, MARVIER & KAREIVA 2014):

- Panenská příroda, nedotčená vlivem člověka, neexistuje.
- Osudy přírody a lidí spolu úzce souvisí. Přírodu bychom měli chránit, protože lidem poskytuje pro ně existenční přínosy. Koncepce ekosystémových služeb nemění cíle ochrany přírody, ale rozšiřuje možnosti její podpory.
- Příroda může být překvapivě odolná a pružná.
- Antropocén může povzbudit tvůrčí sílu přírody.
- Příroda se neustále mění a dlouhodobá rovnováha v ní neexistuje.
- V místním měřítku nemusí docházet ke snížení druhové bohatosti a rozmanitosti, může se ale měnit druhové složení společenstev a ekosystémů: uvedený proces zesilují změny podnebí.
- Lidská společnost se může vyhnout tragédii společného.
- Ochrana přírody na místní úrovni bývá silně propojena s celosvětovými procesy.
- Ochrana přírody musí probíhat v člověkem pozmeněné krajině včetně produkční, která slouží zemědělství a lesnictví.
- Ochrana přírody bude trvale silná jen tehdy, pokud budou lidé podporovat její cíle.
- Ochrana přírody musí pracovat s velkými firmami.
- Ochrana přírody nesmí porušovat lidská práva a musí si osvojit zásady spravedlnosti a rovnosti pohlaví.

V současnosti se v chráněných územích s vymezenými hranicemi ve světě nachází 15 % vnitrozemských vod. Přírodní rezervace Põhja-Kõrvemaa v Estonsku byla jako řada dalších ploch ve střední a východní Evropě vyhlášena na místě bývalého vojenského výcvikového prostoru využívaného do roku 1990 Sovětskou armádou. Foto Jan Plesník

V ekonomii používaný pojem tragédie společného (*Tragedy of the Commons*, v češtině také tragédie obecní pastviny nebo obecních pastvin) popisuje alegoricky situaci, kdy je určitý, obvykle omezený zdroj sdílen hned několika jednotlivci. Protože ti se z něj pochopitelně snaží pro sebe získat co nejvíce, aniž by za něj nesli osobní zodpovědnost, může dojít k jeho nevratnému vyčerpání (HARDIN 1968). Mimochodem, jedná se o vůbec nejčastěji citovanou vědeckou práci v dějinách (MOLDAN 2022).

Postupné uveřejňování základních východisek nové ochrany přírody vyvolalo zejména v USA místy hodně vzrušenou diskusi (KLOOR 2015). Jádrem sporu zůstává základní otázka, zda má ochrana přírody sloužit přírodě nebo také stejnou měrou přispívat ke zkvalitňování života lidí. Jinak řečeno, jde o viditelný střet mezi biocentrickým a antropocentrickým pojetím péče o přírodní a krajinné dědictví.

Zastánci tradičního směřování ochrany přírody koncepci Kareivy a spolupracovníků z nejrozumnějších důvodů ostře odmítli (GREENWALD *et al.* 2013, NOSS *et al.* 2013, DOAK *et al.* 2014a,

2014b, MARRIS 2014, MILLER *et al.* 2014a, 2014b, PICCOLO *et al.* 2018) a označili nový přístup za chimérické hnutí a radikální odklon, který může napáchat značné škody (SOULÉ 2013), nebo za císařovy nové šaty (SOULÉ 2015). Debata se nakonec zvrtila do řady osobních útoků, při nichž byl Kareiva přirovnán slušně řečeno k prostitutce (výraz byl ve skutečnosti vulgárnější) nabízející se průmyslu (PIMM 2014).

Hodně horké hlavy se pokusila zchladit výzva podepsaná 240 signatáři (TALLIS *et al.* 2014). Upozorňovala, že takto vedená diskuse o dalším možném vývoji nejen ochrany přírody samotné, ale i s ní souvisejících vědeckých disciplín rozděluje ochranářské společenství a začíná svým hanlivým tónem odrazovat odbornou a širokou veřejnost. Podepsaní proto vyzvali účastníky k prosazování ochranářské etiky, která by přijala všechna filozofická zdůvodnění potřeby pečovat o přírodu včetně těch založených na morálních, etických a ekonomických úvahách (*cf.* HUNTER *et al.* 2014, HOLMES 2015, PETRIELLO & WALLEN 2015, GODET & DEVICTOR 2018). Různé hodnotové přístupy ovlivňují i vědy podporující ochranu

biodiverzity (DICK *et al.* 2016, REID & MOONEY 2019, EVANS 2021).

Revoluce? Spíše inovace pod jednou střechou

Odpůrci nové ochrany přírody tvrdí, že vlastně nová není, protože pouze rezonuje názory, které obor již určitou dobu prostupují a budou i nadále prostupovat (GREENWALD *et al.* *l. c.*). Sjednotila je ale do uceleného rámce, vzájemně je propojila a v řadě případů aktualizovala a inovovala. Hlavní proud ochrany přírody uvedenou koncepci v její celistvosti a radikální podobě zavrhne. Nicméně některé její postuláty, kupř. důraz na vztah mezi ochranou přírody a zdravím a kvalitou života lidí, snahu zachovat ekosystémy, jež jsou důležité i pro naši civilizaci, nebo „nové“ nerovnovážné paradigma přírody, přijímá nemalá část vědců i praktiků (HOBBS *et al.* 2013, MACE 2014, NAEM *et al.* 2016, RAPACCIUOLO *et al.* 2019, GARIBALDI *et al.* 2021, MARSELLE *et al.* 2021). Sociologické šetření mezi ochránci přírody a ochranářskými biology ukázalo, že dotazovaní podporují, aby ochrana přírody poskytovala lidem přínosy, ale aby současně nespolupracovala s korporacemi, souhlasí s biocentrickým pohledem na přírodu, přičemž kladou na ochranu divočiny menší důraz než prominentní odpůrci nové ochrany přírody a jsou pro některé perspektivy definované Kareivou a spolupracovníky, ovšem bez zdůraznění toho, že primárním cílem ochrany přírody je zlepšování kvality života obyvatel (HOLMES *et al.* 2016).

I přes odmítnutí „nové“ ochrany přírody nám její provokující vpád připomněl jednu nikoli nevýznamnou skutečnost. Ochrana přírody představuje – ať se nám to líbí, nebo nikoli – obor zahrnující nejrozumnější myšlenkové proudy. Právě jejich rozmanitost přitom zůstává jedním z hybatelů oboru, nicméně při pohledu z vnějšku nebo z praxe může s sebou přinášet i jistá úskalí. Diskuse o minulém, současném a budoucím směřování ochrany přírody a krajiny je nejen z tohoto důvodu více než žádoucí. Etablované představy často přetvořené do neměnných zásad je nezbytné také v ochraně přírody konfrontovat se současnými poznatky. Jen tak se nám totiž podaří péči o přírodní prostředí nezakonzervovat do něčeho již překonaného. ■

Seznam literatury najdete na www.casopis.ochranaprirody.cz